

Kazimierz Starzyk

prof. dr hab., Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
ORCID 0000-0003-1586-8534

PROCESY DEZINTEGRACJI W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ – ASPEKTY EKONOMICZNE I POLITYCZNE

Wprowadzenie

Procesy dezintegracji są stosunkowo nowym zjawiskiem występującym we współczesnej gospodarce światowej. Stąd, w przeciwieństwie do procesów integracji gospodarczej, mało miejsca poświęcamy im w literaturze ekonomicznej, podobnie politycznej. W związku jednak z *brexitem* pojawiło się szereg publikacji podkreślających znaczenie dezintegracji jako problemu badawczego, głównie jednak w kontekście Unii Europejskiej. Podkreślmy: dotąd dominowało podejście badawcze, dotyczące jej rozszerzenia i dyskontowania korzyści ekonomicznych płynących ze scalania gospodarek narodowych oraz przechodzenia na wyższy poziom integracji. Niniejszy tekst obejmuje również wcześniejsze doświadczenia dezintegracyjne, tj. związane z rozpadem RWPG oraz podziałem Czechosłowacji.

W artykule, zarówno w warstwie teoretycznej, jak i empirycznej, wykorzystano głównie metodę analityczno-opisową, ale także i normatywną, kiedy autor wyraża własne wnioski i opinie. Wykorzystano również metodę porównawczą, a także narzędzia specyficzne dla analizy stosunków międzynarodowych jako obszaru badań warsztatowo umiejscowionych w naukach politycznych

oraz narzędzia polityki regionalnej, kiedy rozważano wpływ dezintegracji na transgraniczną współpracę gospodarczą.

Dezintegracja gospodarcza, będąc zjawiskiem przeciwnym do integracji, wymaga wcześniejszego nawiązania do korzyści, jakie w świetle teorii niesie scalenie gospodarek narodowych w warunkach znoszenia między nimi ograniczeń handlowych, produkcyjnych i naukowo-technicznych, a więc barier odnoszących się do przepływu towarów i usług oraz czynników produkcji, zwłaszcza kapitału i siły roboczej; to umiejscawia problem dezintegracji w obszarze ekonomii międzynarodowej. Istotne jednak w tym kontekście jest podkreślenie znaczenia czynnika instytucjonalnego, tj. sprawczej roli państwa w kształtowaniu modelu powiązań integracyjnych i, odpowiednio, dezintegracyjnych, co w aspekcie instytucji państwa następuje w ramach polityki zagranicznej oraz zagranicznej i międzynarodowej polityki ekonomicznej.

Zagadnienie dezintegracji w świetle teorii

Gospodarki narodowe, a w ich ramach przedsiębiorstwa, upatrują w międzynarodowej integracji gospodarczej istotnego źródła podwyższenia efektywności gospodarowania, czego przejawem w aspekcie makroekonomicznym jest wzrost PKB, postęp techniczny, równowaga wewnętrzna i zewnętrzna, wzrost konkurencyjności międzynarodowej, a w rezultacie wzrost dobrobytu. W aspekcie mikroekonomicznym takimi korzyściami będą m.in.: możliwości nabycia przez konsumenta większej ilości dóbr po niższej cenie – dzięki tańszemu importowi, a także obniżenie kosztów produkcji, jakie wiąże się z wydłużeniem skali produkcji dzięki eksportowi. Prowadzi to do wzrostu międzynarodowej konkurencyjności gospodarki oraz wzrostu społecznego dobrobytu. Staje się to możliwe w wyniku znoszenia w obrębie ugrupowania integracyjnego ograniczeń taryfowych i pozataryfowych, wyzwalających efekt kreacji i przesunięcia handlu, odpowiednio – w przypadku strefy wolnego handlu oraz unii celnej. Natomiast w przypadku wspólnego rynku, dzięki liberalizacji przepływów czynników produkcji, następować będzie wzrost obrotów kapitałowych, a także przepływów siły roboczej i technologii. W rezultacie prowadzi to do trwałego wzrostu efektywności gospodarowania i wpływa na przyspieszenie rozwoju społeczno-ekonomicznego integrujących się gospodarek. Oznacza to także możliwość dalszego ich otwierania, rozumianego jako proces wiązania kierunków ich rozwoju z kierunkami rozwoju gospodarki światowej, wyzwalającą tą drogą efekt *synergii* o trwałym charakterze oraz podwyższając ich pozycję w gospodarce światowej.

Odwrotne efekty niesie proces dezintegracji, przejawiający się w spowolnieniu, a w krańcowym przypadku załamaniu powiązań handlowych, produkcyjnych i naukowo-technicznych. Będzie to prowadzić do obniżenia efektywności gospodarowania, przejawiającej się w spadku PKB, spowolnieniu przemian

technologicznych, zakłóceniach równowagi wewnętrznej (np. inflacja powodowana wzrostem cen towarów importowanych), naruszeniu równowagi zewnętrznej, a w konsekwencji – obniżeniu międzynarodowej konkurencyjności gospodarki. Proces dezintegracji prowadzi w konsekwencji do zamykania gospodarki, skutkiem czego będzie obniżenie wskaźnika otwarcia gospodarki, tj. spadek udziału obrotów handlu zagranicznego w PKB. Taka właśnie sytuacja miała miejsce po rozwiązaniu RWPG, wystąpiła również przez pewien czas w Czechach i Słowacji po podziale, a według ocen dotyczących *brexitu* ma również miejsce w Wielkiej Brytanii.

Dla niniejszego tekstu, poświęconego teoretycznym i praktycznym aspektom dezintegracji, kluczowe znaczenie mają zdefiniowane przez Bélé Balassę formy międzynarodowej integracji gospodarczej, powszechnie przytaczane w podręcznikach ekonomii międzynarodowej (strefa wolnego handlu, unia celna, wspólny rynek, unia gospodarczo-walutowa oraz pełna unia gospodarcza). W takim właśnie przedmiotowym ujęciu, ale rozpatrywanym w odwrotnej kolejności, można również analizować proces dezintegracji, jeżeli ma on charakter gradualny, tj. pozwalający na przejściowe zachowanie uzgodnionej formy integracji. Potwierdza to przypadek podziału Czechosłowacji, zakłada to również ta opcja *brexitu*, która dotyczy zawarcia porozumienia UE – Wielka Brytania¹. Dodajmy, że ta opcja *brexitu*, nawiązująca do gradualnego charakteru dezintegracji, może polegać na zawarciu umowy o rozszerzonej strefie wolnego handlu (SWH+). Oznacza to, że tego rodzaju umowa wykracza poza klasyczną definicję strefy wolnego handlu jako formy międzynarodowej integracji gospodarczej². W przypadku *brexitu* mogłaby dotyczyć zarówno przepływu towarów i usług, jak również czynników produkcji, zwłaszcza kapitału. Powstałaby wówczas sytuacja, kiedy o strefie wolnego handlu, jako podstawowej formie międzynarodowej integracji gospodarczej, możemy powiedzieć, że zastępuje częściowo wspólny rynek w kwestii liberalizacji przepływu czynników produkcji, ponieważ zmienia wzajemne warunki dostępu do rynku kapitałowego bez konieczności instytucjonalnego ustanawiania wyższej formy integracji, tj. wspólnego rynku.

¹ EU, *Political Declaration Setting Out the Framework for the Future Relationship between the European Union and the United Kingdom*, 22.11.2018, https://ec.europa.eu/commission/publications/political-declaration-setting-out-framework-future-relationship-between-european-union-and-united-kingdom_en [dostęp: 12.05.2019].

² Na marginesie warto dodać, że Béla Balassa sprowadza istotę strefy wolnego handlu do znoszenia ciał oraz ograniczeń ilościowych przy jednoczesnym zachowaniu przez dany kraj własnej polityki celnej w stosunku do krajów trzecich. Na tle tej definicji autor we wcześniejszym tekście podejmuje próbę określenia przyczyn i skutków wynikających z sytuacji, kiedy w umowie o strefie wolnego handlu dochodzi do rozszerzenia zakresu porozumienia wykraczającego poza znoszenie ciał i ograniczeń ilościowych jako metody pobudzania wzajemnej wymiany handlowej, co w świetle teorii następuje w ramach efektu kreacji i przesunięcia handlu w powiązaniu z bardziej lub mniej swobodnym przepływem czynników produkcji, zwłaszcza kapitału; por. K. Starzyk, *The Issue of Extended Free Trade Area (FTA+) in the Light of Theory and Practise. The Case of TTIP*, [w:] *International Business and Global Economy*, Gdańsk 2018, s. 545.

Warto w powyższym kontekście nadmienić, że w Unii Europejskiej obserwujemy obecnie dwa równoległe procesy: z jednej strony jej rozszerzanie w drodze przyjmowania nowych członków (kraje bałkańskie), a drugiej – proces dezintegracji, polegający obecnie na wyjściu z Unii Wielkiej Brytanii. Choć w świetle ewentualnych dalszych zawirowań politycznych i ekonomicznych nie można wykluczyć opuszczenia Unii Europejskiej przez kolejnego jej członka, to jednak w długim okresie trwalsze zapowiadają się w Europie tendencje integracyjne aniżeli dezintegracyjne. Pomijając bowiem kwestię falującego euro-sceptycyzmu, mającego korzenie w populizmie i nacjonalizmie gospodarczym (co właśnie w średnim okresie rodzi tendencje dezintegracyjne), to o trwałości tendencji integracyjnych w ramach UE w długim okresie przesądza możliwość dalszego wzrostu efektywności gospodarowania w następstwie jej pogłębienia oraz zyskania poparcia ze strony społeczeństw krajów członkowskich³.

Podkreślmy: procesy dezintegracyjne są jednak o wiele bardziej skomplikowane niż przedstawione wyżej rozważania oparte na ogólnych założeniach teorii integracji. Dotyczą one bowiem wszelkich dziedzin działalności gospodarczej i społecznej, a także przyszłych stosunków politycznych i gospodarczych między dezintegrującymi się krajami.

Polityczny kontekst dezintegracji gospodarczej

W określeniu politycznego kontekstu dezintegracji gospodarczej oraz jej przesłanek kluczowe znaczenie mają trzy pojęcia, tj. rozpad, podział oraz wyjście, które współtworzą polityczną tkankę tego procesu. *De facto* określają one także pierwotny polityczny impuls sprawczy dezintegracji oraz determinują późniejszy jej radykalny, względnie gradualny charakter.

Rozpad ugrupowania integracyjnego z przyczyn politycznych ma z reguły charakter radykalny i polega na rozwiązaniu ugrupowania na podstawie odpowiedniej umowy międzypaństwowej. Jest na ogół konsekwencją fundamentalnych przemian społecznych i politycznych zachodzących w krajach członkowskich, które w efekcie podważają podstawy istnienia, a tym samym znaczenia danego ugrupowania. Przykładem takim jest rozwiązanie RWPG, która z liczącego się podmiotu gospodarki światowej oraz ważnego przedmiotu badań naukowych przeszła tym samym w niebyt badawczy oraz informacyjny. Potwierdza to jednozdaniowe hasło encyklopedyczne poświęcone RWPG w dwudziestotomowej „Encyklopedii Gazety Wyborczej”: „Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), organizacja współpracy gospodarczej państw podporządkowanych politycznie i ekonomicznie ZSRR; działała 1949–91, siedziba w Moskwie”⁴.

³ K. Starzyk, *Problem dezintegracji we współczesnej gospodarce światowej. Przypadek Brexit*, [w:] *Handel i finanse międzynarodowe w świetle wyzwań XXI wieku*, red. M. Bartosik-Purgat, A. Hadryś-Nowak, Warszawa 2018, s. 130.

⁴ „Encyklopedia Gazety Wyborczej”, t. 15, Warszawa 2005, s. 326.

Drugi model, przedstawiający dezintegrację w warunkach podziału, może polegać na przechodzeniu od wyższych form integracji do niższych, które nadal, choć przejściowo, wpływają na stosunki gospodarcze między dezintegrującymi się gospodarkami. Dotyczy to sytuacji, kiedy podział następuje w trybie uzgodnień na demokratycznej płaszczyźnie ustawodawczej, a strony postanawiają ze względów ekonomicznych i dobrosąsiedzkich zachować swoje stosunki gospodarcze na pewien czas na określonym etapie integracji, zanim przejdą do kolejnych niższych jej form lub całkowicie z nich zrezygnują. Następuje to zwłaszcza w przypadku podziału państwa federalnego o dwupoziomowym systemie zarządzania, tj. opierającym się na władzach federalnych oraz władzach krajowych, gdzie rolę nadrzędną pełnią władze federalne w uzgodnionych obszarach politycznych i gospodarczych. Takim przykładem jest podział Czechosłowacji, gdzie nastąpiło przejście od zintegrowanego organizmu gospodarczego spełniającego kryteria unii pełnej do wspólnego rynku, a następnie unii celnej i strefy wolnego handlu⁵.

Trzeci model dezintegracji, polegający na wyjściu członka z ugrupowania integracyjnego, zakłada jego opuszczenie lub wykluczenie. Pierwsza opcja oznacza sytuację, kiedy inicjatorem jest podmiot wychodzący, czego przykładem jest *brexite*. Druga – wykluczenie – może być następstwem niezgodności postępowania członka ugrupowania integracyjnego z założeniami statutu. W przypadku UE, jak już wspomniano, może to dotyczyć państwa, które nie respektuje jej fundamentalnych wartości oraz narusza system prawny UE.

W przypadku wyjścia członka z ugrupowania integracyjnego można wyróżnić opcję radykalną (bez porozumienia) i gradualną (z porozumieniem). W przypadku *brexitu* obie te opcje towarzyszą prowadzonym negocjacjom i w chwili składania niniejszego artykułu brak w tej kwestii ostatecznej decyzji. Zauważmy: opcji radykalnej, polegającej na braku osiągnięcia porozumienia jako podstawy traktatu UE – UK („No Deal”), „The Economist” nie wykluczał już w pierwszej połowie 2017 roku, a szeroko komentował w 2018, podkreślając problem granicy brytyjsko-irlandzkiej jako hamulec zawarcia porozumienia UE – Wielka Brytania w ustalonym terminie⁶.

Dezintegracja a problem granicy

Problem każdej granicy międzypaństwowej ma wymiar polityczny, a także ekonomiczny i społeczny, wymaga więc rozpatrywania zarówno z punktu widzenia teorii stosunków międzynarodowych i wiążącej się z nimi polityki zagranicznej, jak również z punktu widzenia teorii międzynarodowych stosunków gospodarczych i wiążącej się z nimi polityki handlowej. Ponadto, zważywszy na

⁵ R. Gurbiel, *Dezintegracja a zagraniczne inwestycje bezpośrednie i transfer technologii. Przypadek podziału Czechosłowacji*, Warszawa 2001, s. 69.

⁶ *Brexit with No Deal – Really or Not*, „The Economist”, 4.08.2018.

sąsiedztwo integrujących się gospodarek, rodzi on również zadania dla polityki regionalnej, kulturalnej i innych⁷.

W międzynarodowych stosunkach gospodarczych granice międzypaństwowe odgrywają kluczową rolę, ponieważ współokreślają instytucjonalne warunki internacjonalizacji sąsiadujących gospodarek narodowych oraz funkcjonujących w nich przedsiębiorstw, a także determinują rozwój społeczeństw po obu stronach granicy. Mają także znaczenie ekonomiczne dla krajów trzecich, na przykład w przypadku reeksportu.

Granice międzypaństwowe, określając terytorialne miejsce danego kraju na politycznej i gospodarczej mapie świata, determinują jego państwową podmiotowość oraz polityczną i ekonomiczną suwerenność, a w rezultacie jego międzynarodowe stosunki ekonomiczne oraz pozycję w gospodarce światowej. Z tych względów określenie ekonomicznej istoty granicy wymaga podejścia interdyscyplinarnego, co w aspekcie nauk ekonomicznych następuje w ramach ekonomii międzynarodowej, a w jej ramach głównie polityki handlowej oraz teorii integracji. Wymaga także uwzględnienia narzędzi polityki regionalnej oraz socjologii, zwłaszcza ekonomicznej, kiedy przedmiotem analizy są problemy transgranicznej współpracy gospodarczej. W kwestii ekonomicznych właściwości granicy istotne jest podkreślenie, że jedną z konsekwencji jej istnienia jest ograniczenie niektórych rodzajów działalności gospodarczej do terytorium danego kraju, a także sama polityka handlowa, która może podlegać zmianom o charakterze protekcyjnistycznym⁸.

Problem granicy stanowi więc ważne zagadnienie ekonomii międzynarodowej, a w jej ramach integracji oraz dezintegracji gospodarczej. Towarzyszy bowiem zawsze międzynarodowemu podziałowi pracy i jego przemianom, których kierunek we współczesnej gospodarce światowej wyznacza globalizacja, regionalizacja oraz transformacja rynkowa. Kluczową rolę w tych procesach odgrywa także czynnik instytucjonalny. Odzwierciedlając bowiem rolę państw jako podmiotów kształtujących procesy i mechanizmy gospodarki światowej, tym samym wpływa na ekonomiczną i polityczną rolę granicy, zwłaszcza kiedy rozpatrujemy międzynarodowe przepływy towarów i usług oraz czynników produkcji w ramach polityki handlowej. Wówczas związany z nią dylemat: wolny handel *versus* protekcyjnizm określa nie tylko skalę korzyści płynących z internacjonalizacji gospodarki oraz determinuje proces jej otwierania w powiązaniu z procesem integracji (lub dezintegracji), ale ma zdecydowanie szersze znaczenie, wiążące się zwłaszcza z bezpieczeństwem międzynarodowym⁹ oraz współpracą transgraniczną.

⁷ K. Starzyk, *Kryteria gospodarczego sąsiedztwa*, [w:] *Gospodarcze sąsiedztwo Polski*, red. K. Starzyk, Warszawa 2005, s. 13.

⁸ A. Budnikowski, *Ekonomia międzynarodowa*, Warszawa 2017, s. 35.

⁹ Por. M. Czermińska, *Wspólna polityka handlowa Unii Europejskiej. Znaczenie dla ochrony jednolitego rynku wewnętrznego i międzynarodowego bezpieczeństwa ekonomicznego*, Toruń 2019.

Dezintegracja a transgraniczna współpraca gospodarcza

Specyfika transgranicznej współpracy gospodarczej charakteryzuje się tym, że jej zakres przestrzenny oraz podmiotowy i przedmiotowy jest kształtowany równolegle przez czynniki ekonomiczne, społeczne, polityczne oraz instytucjonalne, znajdujące wyraz w odpowiednich regulacjach prawnych. W szczególnie interesującym nas przypadku *brexitu* będzie pochodną, z jednej strony, zagranicznej polityki ekonomicznej Wielkiej Brytanii oraz Republiki Irlandii, a z drugiej – międzynarodowej polityki ekonomicznej UE.

Tkanką polityczną, stanowiącą historyczną podstawę brytyjsko-irlandzkiej transgranicznej współpracy gospodarczej, jest porozumienie z 1921 roku, dotyczące pokojowego podziału wyspy po wielowiekowych walkach zbrojnych. Stanowi ono także źródło ustanowienia tzw. wspólnego obszaru podróży (Common Travel Area; CTA). Na jego podstawie wprowadzony został ruch bezdewizowy, swobodny przepływ siły roboczej oraz prawo wzajemnego osiedlania. Z tego też powodu Republika Irlandii pozostaje poza strefą Schengen. Wprowadzenie więc procedur granicznych po *brexicie* prowadziłoby do załamania gospodarki lokalnej oraz systemów energetycznych, transportu i przemysłów zintegrowanych w ramach wyspy¹⁰. Kwestia więc granicy zewnętrznej UE stanowi obecnie główny problem *brexitu* – potwierdza zatem kluczową rolę granic międzypaństwowych w procesach dezintegracyjnych.

Podsumowanie

W świetle teorii proces dezintegracji będzie prowadzić do zamykania gospodarki. Jego przejawem jest obniżenie wskaźnika otwarcia gospodarki (tj. spadek udziału obrotów handlu zagranicznego w PKB) oraz pogorszenie struktury obrotów handlu zagranicznego, spowodowane zmianą warunków handlu wynikającą z efektu jego kreacji oraz przesunięcia. Niesie to ze sobą także pogorszenie *terms of trade*. W rezultacie następować będzie obniżenie efektywności gospodarowania przejawiające się w spadku PKB, spowolnienie przemian technologicznych, naruszenie równowagi wewnętrznej, załamanie równowagi bilansu obrotów bieżących, obniżenie międzynarodowej konkurencyjności, a w efekcie – spadek społecznego dobrobytu.

W kontekście powyższych rozważań teoretycznych powstaje pytanie, bynajmniej nie retoryczne: w jakim zakresie wymienione przejawy dezintegracji gospodarczej znajdują potwierdzenie w przypadku *brexitu* oraz czy wystąpią jedynie w średnim okresie (na co wskazują już dostępne obecnie analizy i oceny) i czy nie będą stanowić czynnika hamującego rozwój gospodarki brytyjskiej w długim. Generalnie ujmując, zależeć to będzie m.in. od ułożenia stosunków

¹⁰ P. Biskup, *Granica zewnętrzna UE w negocjacjach na temat brexitu*, „PISM. Biuletyn” 2018, nr 15.

gospodarczych z krajami UE oraz skuteczności i efektywności zawartych nowych umów handlowych.

Bibliografia

- Biskup P., *Granica zewnętrzna UE w negocjacjach na temat brexitu*, „PISM. Biuletyn” 2018, nr 15.
- Brexit with No Deal – Really or Not*, „The Economist”, 4.08.2018.
- Budnikowski A., *Ekonomia międzynarodowa*, Warszawa 2017.
- Czermińska M., *Wspólna polityka handlowa Unii Europejskiej. Znaczenie dla ochrony jednolitego rynku wewnętrznego i międzynarodowego bezpieczeństwa ekonomicznego*, Toruń 2019.
- Gurbiel R., *Dezintegracja a zagraniczne inwestycje bezpośrednie i transfer technologii. Przypadek podziału Czechosłowacji*, Warszawa 2001.
- EU, *Political Declaration Setting Out the Framework for the Future Relationship between the European Union and the United Kingdom*, 22.11.2018, https://ec.europa.eu/commission/publications/political-declaration-setting-out-framework-future-relationship-between-european-union-and-united-kingdom_en [dostęp: 12.05.2019].
- Starzyk K., *Kryteria gospodarczego sąsiedztwa*, [w:] *Gospodarcze sąsiedztwo Polski*, red. K. Starzyk, Warszawa 2005.
- Starzyk K., *Problem dezintegracji we współczesnej gospodarce światowej. Przypadek Brexit*, [w:] *Handel i finanse międzynarodowe w świetle wyzwań XXI wieku*, red. M. Bartosik-Purgat, A. Hadryś-Nowak, Warszawa 2018.
- Starzyk K., *The Issue of Extended Free Trade Area (FTA+) in the Light of Theory and Practice. The Case of TTIP*, [w:] *International Business and Global Economy*, Gdańsk 2018.

The Disintegration Processes in the World Economy – Economic and Political Aspects

The process of disintegration, leading to the collapse of international trade and production ties, brings with it a decrease in economic efficiency as manifested in a decrease in GDP, a slowdown in technological changes, internal and external imbalances, a decrease in international competitiveness of the economy and, as a result, a decrease in welfare. The aim of the article is to define the essence of economic disintegration in the light of the theory of international economics and selected disintegration experiences, bearing in mind the outcomes for potential future such processes. In the paper, against the background of theoretical considerations concerning disintegration, three models of disintegration are distinguished, which are related to the modern world economy – the model of a disintegration caused by political reasons (example of the CMEA); the model of gradual disintegration presented in the context of market transformation processes (the split of Czechoslovakia); the exit from an integration grouping model, considered in the context of implications for European cooperation and the world economy (Brexit).

Key words: trade policy, disintegration, economic opening, economic efficiency, Brexit

JEL classification: F13, F15, F43, P33

Procesy dezintegracji w gospodarce światowej – aspekty ekonomiczne i polityczne

Proces dezintegracji, prowadząc do załamania międzynarodowych powiązań handlowych i produkcyjnych, niesie ze sobą obniżenie efektywności gospodarowania przejawiające się w spadku PKB, spowolnieniu przemian technologicznych, zakłóceniach równowagi wewnętrznej i zewnętrznej, obniżeniu międzynarodowej konkurencyjności gospodarki, a w efekcie spadku dobrobytu. Celem artykułu jest określenie istoty dezintegracji gospodarczej w świetle teorii ekonomii międzynarodowej oraz wybranych doświadczeń dezintegracyjnych, mając na uwadze płynące stąd wnioski dla potencjalnych procesów tego typu, jakie mogą zajść w przyszłości. W artykule, na tle teoretycznych rozważań dotyczących dezintegracji, wyodrębniono trzy jej modele mające odniesienie do współczesnej gospodarki światowej – model rozpadu ugrupowania integracyjnego z przyczyn politycznych (przykład RWPG); model gradualnej dezintegracji rozpatrywany w kontekście procesów transformacji rynkowej (podział Czechosłowacji); model wyjścia z ugrupowania integracyjnego analizowany w kontekście implikacji dla współpracy europejskiej oraz gospodarki światowej (*brexite*).

Słowa kluczowe: polityka handlowa, otwieranie gospodarki, dezintegracja, efektywność gospodarowania, *brexite*

